

hypotéza o pozitivní a negativní spirále učení, od možnosti náhlých změn od hravého k agnostickému chování. V tomto modelu tří stabilit je nejvíce překvapující nevtaně a nežádoucí uplatnění učení. Méně překvapující predikce zahrnuje dominantní úlohu percepce hrozby a strachu ve všech druzích lidské agrese a násilí. Strach jako klíčová příčina lidské agrese a násilí byl identifikován v rozsáhlé literatuře, včetně jeho role při vzniku válek. Strach je též doložen jako hlavní emoce účastníky válečných operací a bitev (s. 377-378).

Van der Dennen uvádí podrobnou klasifikaci motivů, které vedou k válkám. Za základní považuje 4 skupiny motivů (s. 397-399).

1. sebeobrana;
2. psychosociální motivy, které dělí na další podskupiny;
3. ekonomické motivy, u nichž provádí též další dělení;
4. politickostrategické motivy jako slast z moci, které též dělí na další podskupiny.

Lidé obvykle sahají ke zbraním, jestliže jsou napadeni. Avšak nemusí a defenzivní válka není dobrovolná, ale je obvykle vynucena někým jiným. Může být jen záminkou a snadno přejít v ofenzivní válku. Pod psychosociální motivy van der Dennen řadí *status hostilis*, *lex talionis*, krevní mstu, *vendettu*; dále válečnické kultury jako *modus vivendi*, válka jako ventil a nástroj k maskování vnitřních konfliktů. Další podskupinou jsou magicko-náboženské, ideologické a legalistické motivy (*ius gentium*), víra v boží poslání, predestinaci.

Ekonomické motivy jsou zřejmé: loupení bohatství jiných, zájímání žen či otroků, ekonomický imperialismus, kolonialismus, vykořisťování, boj o laciné suroviny a lacinou pracovní sílu, nové trhy a nové investice. Politicko-strategické motivy jsou manifestací politické síly, využití slabosti nepřítelů, manifestací politického imperialismu vůči satelitům.

Celá pátá kapitola pojednává podrobně o příčinách a motivech vzniku válek zvláště u primitivních národů. V dalších kapitolách se podrobně analyzují příčiny, které vedou ke kolektivnímu lidskému násilí.

V šesté kapitole je proveden podrobný rozbor kolektivity lidského násilí, jeho ospravedlňování, vztahu etnocentrismu a nacionalismu, funkce xenofobie, „potřeby mít nepřátele“ jako podmínky vzniku válek.

V sedmé kapitole se pojednává o politice míru v primitivních společnostech, a to jak válečných, tak mírumilovných.

Osmá kapitola je věnována celkovým závěrům a autor ji nazval evolučním scénářem. Pojednává o reproduktivním úspěchu a srovnává adaptaci primátů a hominidů se zvláštním zřetelem k chování šimpanzů.

Co říci závěrem: van der Dennenova kniha o původu válek je skutečně reprezentativní publikací na toto téma za posledních 20 let a stojí za studium nejen odborníkům mnoha společenskovědních disciplín, ale též sociologům, psychologům a filozofům, kteří se zajímají o otázky agrese, násilí a původ válek.

Jan Kamáryt

Max Weber: Sociologie náboženství

Praha, Vyšehrad 1998, 368 s.

Krátce po vydání výboru z Weberova díla *Autorita, etika a společnost* má český čtenář možnost seznámit se ve svém mateřském jazyce s další Weberovou prací nazvanou *Sociologie náboženství*. Jde o část Weberova nedokončeného rozsáhlého spisu *Hospodářství a společnost*, kterou pro potřeby českého vydání v jejím závěru doplnil překladatel Jan J. Škoda několika stránkami z dalších dvou Weberových prací *Protestantská etika a duch kapitalismu* a *Hospodářská etika světových náboženství*.

Dílo *Hospodářství a společnost* vyšlo až po Weberově smrti. Pro tisk bylo sestaveno M. Weberovou za pomoci K. Jasperse a A. Webera. Weber je připravoval několik let pro encyklopedii sociálně ekonomických věd, na jejímž iniciování se podílel spolu s čelnými německými ekonomy a historiky hospodářství K. Bücherem, J. Schumpeterem, E. Ledererem a dalšími. Jedním z jejich spoluautorů byl rovněž známý sociolog, ekonom a politolog R. Michels. V rámci zmíněné encyklopedie nazvané *Nástin sociální ekonomiky*, která měla devět částí rozdělených do čtrnácti svazků a vycházela v letech 1922-30, tvořila Weberova studie

třetí část. Tři první vydání Weberova spisu z let 1922, 1925 a 1947 vyšla s názvem *Nástin sociální ekonomiky. III. oddíl. Hospodářství a společnost*. Teprve čtvrté (upravené a doplněné) vydání z roku 1956, připravené J. Winkelmanem, vyšlo pod dnes nejčastěji používaným názvem *Hospodářství a společnost. Nástin rozumějící sociologie*. Sociologie náboženství v něm tvoří pátou kapitolu druhého svazku, rozdělenou do dvanácti paragrafů.

Svým zájmem o původ, vývoj a sociální roli náboženství nebyl Weber mezi teoretiky společnosti a sociology 19. a začátku 20. století výjimkou. Počínaje Saint-Simonem, Comtem, Feuerbachem, Marxem a Engelsem přes Spencera až po Kautského a Durkheima (abychom jmenovali ty nejreprezentativnější) byla tato problematika významným a někdy dokonce klíčovým tématem úvah všech uvedených autorů. Co však činí po této stránce z Webera i mezi nimi osobnost mimořádné důležitosti, jsou patrně tři skutečnosti: (1) téměř neuvěřitelný rozsah jeho znalostí vývoje, myšlenkového obsahu i rituální praxe všech světových náboženství, který mu umožnil (2) jejich neobyčejně hluboké srovnávací studium ústící (3) zejména ve zhodnocení specifčnosti jejich sociálních nositelů i funkcí v každodenním životě, zvláště ekonomickém. Z hlediska řešení těchto tří témat je Weberovo dílo vskutku ojedinelé a zdá se, že dodnes nepřekonané.

Problematickou dějin a sociologie náboženství se Weber začal systematicky zabývat pravděpodobně roku 1903 a až do své smrti už nikdy tuto tematiku neopustil. Prvním významným výsledkem takto orientovaného zájmu byla studie *Protestantská etika a duch kapitalismu*, jež vyšla ve dvou pokračováních v časopise *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* v letech 1904-1905, vzbudila okamžitě značný ohlas a je dodnes snad Weberovým dílem nejznámějším a nejslavnějším. Weber v ní využil určitá statistická data, která poukazují na závislosti existující v různých zemích mezi katolickou a protestantskou náboženskou příslušností a vlastním kapitálem, působením ve funkci kapitalistického podnikatele, příslušností k vrstvám výše vzdělaných dělníků, a zejména příslušností k výše technicky nebo obchodně vzdělanému personálu moderních podniků. Weber se v ní několikrát odvolává na

studii svého žáka M. Offenbachera *Konfese a sociální rozvrstvení. Studie o hospodářském postavení katolíků a protestantů v Bádensku*. To všechno mu však sloužilo pouze jako východisko k vytyčení problému vztahu protestantismu a kapitalismu a k pokusu o jeho alespoň částečné řešení na základě historických dokumentů, zejména textů protestantských kazatelů, jakož i s pomocí výzkumných prostředků historickým vědám tehdy dobře známých.

Určitým doplňkem i pokračováním *Protestantské etiky* byla další Weberova studie „Církev“ a „sektý“ v Severní Americe. *Církevně politický a sociálně politický nástin* (později Weberem nazvaná *Protestantské sekty a duch kapitalismu*), která vyšla roku 1906 v časopise *Christliche Welt* jako výsledek pozorování náboženských pospolitostí během Weberova pobytu v USA od září do prosince 1904.

Druhým vrcholným Weberovým dílem z této oblasti je *Hospodářská etika světových náboženství*, publikovaná v několika pokračováních ve stejném časopise jako *Protestantská etika*. Jde o *Konfucianismus a taoismus* (1916), *Hinduismus a buddhismus* (1916-1917) a *Antický judaismus* (1917-1919).

Weberovu *Sociologii náboženství* lze v jistém smyslu považovat za završení, systematizaci, ale i rozšíření a doplnění úvah obsažených ve výše uvedených pracích. Zdá se, že vše podstatné, co v nich Weber vyslovil, najdeme ve zhuštěné podobě i v ní. I z tohoto důvodu je její překlad do češtiny zvláště cenný.

Jak bylo ve Weberových dílech obvyklé, nejde ovšem o práci čistě sociologickou. Několik jejích kapitol patří spíše do oblasti dějin náboženství. Ze sociologického hlediska jsou asi nejceněnější kapitola 7. *Stavy, třídy a náboženství* a kapitoly 10.-13., věnované vlivu různých cest ke spáse na způsob života a vztahu náboženské etiky ke „světu“.

V sedmé kapitole Weber syntetizujícím způsobem analyzuje, jak se u různých tříd a vrstev projevuje náboženská víra v závislosti na jejich sociálně ekonomickém postavení a jak zároveň je toto postavení určitým typem víry upevňováno a posilováno. Projevuje se zde Weberova obecná metodologická tendence nehledat příčinu společenských jevů a procesů v nějakém jednom hlavním určujícím faktoru,

ale vykládat je jako výsledek vzájemného působení celé řady faktorů. Weber z tohoto hlediska rozebírá a na četných faktech z dějin světových náboženství demonstuje, v čem spočívá specifická rolnická religiozita, religiozita městského obyvatelstva, šlechty, byrokracie, obchodníků, malé a střední buržoazie, řemeslníků, otroků, chudiny a vůbec lidových vrstev, ale také žen. Není sporu, že právě díky mj. těmto úvahám a analýzám se Weber stal významným předchůdcem sociologie vědění, jak na to ostatně výslovně upozorňuje ve své *Ideologii a utopii* spoluzakladatel této disciplíny K. Mannheim.

V 10.-13. kapitole věnuje Weber pozornost hlavně tomu, jak různá náboženství spásy působí na praktické chování v životě. Klíčová je zde Weberova myšlenka, že touha po spáse „nejméně pozitivně působí, jestliže vytváří specificky nábožensky determinovaný způsob života určený jeho ústředním smyslem nebo pozitivním cílem, jestliže tedy člověk z náboženských pohnutek soustavně prakticky jedná se zřetelem k určitým pevným hodnotám. Cíl a smysl této metodiky života může být čistě pozemský, anebo přinejmenším zčásti obrácený k onomu světu. Děje se tak v jednotlivých náboženstvích a uvnitř každého z nich u jeho jednotlivých příslušníků velmi různou měrou a v rozmanitých typických kvalitách. Tato systemizace způsobu života působí i na hospodářské jednání, ovšem v jistých mezích. Náboženské motivy nemusí mít nikterak nutně vliv na způsob života, zvláště ne na život hospodářský, ale mohou na něj také mít vliv velice silný. Nejpronikavěji působí naděje na spásu na způsob života tehdy, když sama budoucí spása vrhá odlesk už na pozemskou existenci, anebo když je prožívána jako niterný proces už v tomto pozemském životě“ (s. 263).

Jde o problematiku, která asi Webera jako sociologa náboženství zajímala vůbec nejvíc, neboť její řešení mu pomáhalo odpovědět na otázku, jak se určitý typ náboženské víry a chápání spásy podílely na vzniku moderního (racionálního) kapitalismu. Právě uvedené tematické byla hlavně věnována jeho *Protestantská etika*. Z ní do této části *Sociologie náboženství* přešly dva klíčové pojmy, a to askenze mimosvětská a askenze světská. Askenze mimosvětská, tak typická pro mnohá nábožen-

ství, znamená odloučenost od „světa“, od sociálních a duševních vazeb s rodinou, s majetkem, od politických, ekonomických, uměleckých, erotických a vůbec všech pozemských zájmů. Askenze světská naproti tomu vyžaduje, aby věřící se svým specifickým svatým smýšlením, s vědomím, že je vyvoleným nástrojem božím, jednal právě ve světě a vůči světu. Jde tedy o askenzi setrvávající na tomto světě a věnovanou tomuto světu.

„Svět, jako všechno stvoření“, píše Weber, „má hodnotu podřadnou. Oddávat se jeho požitkům, znamená ohrozit svou koncentraci na hodnoty spásné a na jejich získání a bylo by to symptomem, že nesmýšlím svatě a nedojdu znovuzrození. Avšak svět, přes svou nedostatečnost, je přece výtvar Boha a boží moc se v něm přece projevuje. Je to jediný materiál, ve kterém musí člověk náboženské charisma racionálním etickým jednáním prokázat, chce-li se přesvědčit, že na něm spočívá a zůstává boží milost. Jako předmět takového aktivního osvědčení se řád světa asketovi, jenž do něho byl postaven, stává ‚povoláním‘, které musí racionálně naplnit. (...) Nitrosvětský asketa je racionalista jak v tom smyslu, že je v jeho způsobu života racionální systém, tak i v tom smyslu, že odmítá ve světě a v jeho řádu všechno eticky iracionální, ať umělecké, ať osobně citové. Především mu však vždy zůstává specifický cíl: bděle metodicky ovládat svůj způsob života. Do tohoto typu ‚světské askenze‘ patří v první řadě, v různých odstínech a s různou důsledností, asketické protestantství, jemuž je jediným důkazem náboženské kvalifikace to, že se člověk osvědčí v řádu světa“ (s. 279-280).

Spojil-li se tento druh spásy, který Weber nazývá spásou vlastním přičiněním, s jistým typem spásy prostřednictvím spasitele, a to konkrétně se spásou z milosti predestinace, dospíváme k jádru weberovského pojmu ducha kapitalismu. Predestinace totiž podle Webera skýtá člověku obdařenému milostí nejvyšší míru jistoty, že bude spasen, jestliže se ovšem jednou zjistí, že patří k aristokracii těch nemnohých, kteří byli vyvoleni. Tomu však musí nasvědčovat určité symptomy. Mezi ně patří zejména příslušnost člověka k povolání a myšlenka, že boží požehnání se dosvědčuje úspěchem člověka racionálního jednání. Místo

aby vedla k zdánlivě „logickému“ důsledku, k fatalismu, vychovávala víra v predestinaci právě ve svých nejdůslednějších stoupencích nejsilnější myslitelné pohnutky jednat, jak chce Bůh. Nikde tedy podle Webera neúčinkovaly asketické motivy na hospodářského ducha tak intenzivně jako v těch krajích, kde platila puritánská predestinační milost. Učení o predestinaci tak přispělo k racionálnímu kapitalistickému duchu, v němž ústřední roli schrává myšlenka metodického sebeosvědčování v hospodářské profesi.

Z uvedeného příkladu je zřejmé, jak úzce souvisel Weberův pokus o systematický výklad uplatněný v *Sociologii náboženství* s jeho dříve nebo paralelně s ním vznikajícími spisy o náboženství, majícími spíše historický ráz.

V naší recenzi nemůžeme ponechat bez samostatné zmínky úvodní stostránkovou studii Miloše Havelky *Max Weber a počátky sociologie náboženství*, a to už proto, že jde patrně o vůbec nejrozsáhlejší pojednání o Weberovi, které u nás zatím bylo publikováno. Studie však není věnována pouze analýze Weberova díla, ale ve své první části seznamuje čtenáře s obsahem a postupy disciplíny, jakou je sociologie náboženství. Havelkův záběr je při tomto výkladu poměrně široký, neboť zahrnuje nejen její předmět, ale upozorňuje i na některá nedorozumění, jež se někdy při jejím pěstování objevují, seznamuje s její historií i s jejími hlavními představiteli. Největší pozornost věnuje právě dílu M. Webera a také É. Durkheima jako zakladatelským osobnostem zmíněné disciplíny a jejich srovnání.

V této souvislosti si nemohu odpustit dvě drobné kritické poznámky. Autor se oprávněně zmiňuje o A. Comtovi jako o předchůdci sociologie náboženství, ale všímá si pouze Comtových názorů na náboženství z jeho díla *Kurs pozitivní filozofie* (1830-1842), jak jsou obsaženy v českém výboru z této práce, nazvaném *Sociologie* (1927). Stranou však ponechal Comtovy názory ze *Systému pozitivní politiky* (1851-1854), ústící v obsáhlý pokus vytvořit po Saint-Simonově vzoru nové náboženství, zaslavně se lišící od podle Comta překonaných náboženství tradičních, náboženství „vědecké“, jehož nejvyšším uctívaným kultem má být místo boha lidstvo a které disponuje svými svatými, modlitbami, kalendářem i kněžskými.

Comte si prostě nedokázal představit dobře fungující společnost založenou na konsensu bez nějaké formy náboženství, neboť se domníval, že zmíněný konsensus nezajistí pouze jednota myšlenková, ale že je zapotřebí i jednoty citové, a té je možné dosáhnout právě díky náboženství.

Druhá poznámka se týká překladu Durkheimovy definice náboženství, uvedené na s. 34, kterou Havelka cituje podle německého vydání *Elementárních forem náboženského života*. Srovnáním s francouzským originálem zjistíme, že místo formulace náboženství je „solidarizační systém“ dogmat a rituálů, má být správně „spojitý systém věr a praktik“.

Ve druhé části své studie, zasvěcené analýze Weberova díla, sleduje Havelka nejprve vývoj Weberových názorů na pozadí doby, osobních osudů autora i myšlenkových proudů v Německu na přelomu 19. a 20. století. Hlavní pozornost věnuje tzv. konci filozofie, dále novokantovství, historismu i jeho krizi. Jádro studie tvoří výklad Weberovy metodologie, jeho kritiky psychologismu, výklad pojmů racionality, racionalizace a porozumění, Weberova pojetí možnosti lidské svobody v moderní společnosti, problematiky legitimacy a panství a konečně vztahu protestantismu a ducha ekonomické racionality. Významné místo zde patří rovněž obecné klasifikaci různých interpretací Weberova díla.

Havelkova studie svou šíří i hloubkou výrazně překračuje to, co bývá pro obdobné úvody typické. Je dilem, které by mohlo vyjít i samostatně. Havelka jím potvrzuje, že u nás dnes patří mezi několik málo nejlepších znalců Weberových názorů, není-li dokonce jejich znalcem nejlepším. Při známém nedostatku učebnic dějin sociologie u nás bude Havelkova stat' plnit nejen funkci, k níž je primárně v knize určena, ale nepochybně o tom, že se stane i vyhledávanou studijní pomůckou pro každého, kdo se potřebuje se základními tématy a rysy Weberova myšlenkového dědictví seznámit.

Je příjemné konstatovat, že díky několika osvěceniým nakladatelství a jejich spolupráci s kvalitními překladateli i špičkovými znalci oboru se u nás začíná dlouhodobě neutěšená situace ve vydávání klasiků světové sociologie v posledním období zlepšovat. Recenzovaná